

neuabsolutistischen Aera Siebenbürgens 1849—1860. gyűjtőnév alatt kezelt sorozat részei. Örömmel értesülünk az erdélyi kincstári levéltár elpusztultnak hitt egyes részei épségéről is. 1940. év folyamán ideiglenesen rendezték is a kamarai számvevőség (officium exactoratus camerale) 1690 (1721)—1877 és a kamarai pénztár (officium solutorium camerale) 1786—1854 közötti, több mint hatvan folyómétert kitevő, Szebenben maradt iratait. Minden elismerésünk a Szász Nemzeti Levéltárné, hogy ezeket a nem szászvonatkozású kormányhatósági iratokat nemcsak megőrizte, hanem rendezése terhére is magára vállalta.

Szemlélnk talán csak a szakembereket győzhette meg, hogy a szász levéltárügy rendezésével olyan kedvező helyzet van kialakulóban, mely a magyar kutatás számára is megtermi a maga gyümölcseit. Ha majd ugyanis a háború és a szásztságot megrázó lelkiválság elmúlik, a teljes forrásanyag összegyűjtése folytán a szász történetírás fellendülése várható. Ez pedig éppen úgy hasznára lesz a magyar Erdély-kutatásnak, mint ahogy a szász levéltárügy megnyugtató rendezése is nagyban munkálja a két nép közötti történeti kapcsolatok alapos megismerését és e föld múltjának minél teljesebb feltárását.

Jakó Zsigmond

BESZÁMOLÓK AZ ERDÉLYI LEVÉLTÁRAK JELENLEGI ÁLLAPOTÁRÓL

Az erdélyi történeti kutatás különösen nagy hátrányát látja annak, hogy nem rendelkezik kellő áttekintéssel levéltári forrásanyaga felől. Az első világháború előtti kor érzéketlensége és az idegen uralom okozta változások a Királyhágón innen ma már bizonytalan értékűvé teszik a Magyar Történelmi Társulat erdélyi vándorgyűlései alkalmával készült jelentések adatait.¹ Az azóta lefolyt több mint fél évszázad alatt, különösen a román földbirtok-reform következtében, családok s velük együtt levéltárak egész sora ment tönkre. Az 1916. évi román betörés, majd a forradalom pusztításainak is több magánlevéltár áldozatul esett. Csak valamivel mondható szerencsésebbnek a törvényhatósági levéltárak helyzete, mert a román uralom többnyire képzetlen „levéltárosai“ hozzá nem értésükkel sok esetben maguk lettek a gondjukra bízott iratanyag sírásói. A vándorgyűlési bizottságok beszámolóinál alig nyújtanak több támaszpontot az 1930-ig csak műzeális vagy könyvtári gyűjteményekkel foglalkozó Magyar Minervának az 1918-as összeomlásig történt változásokból vajmi keveset tartalmazó szűkszavú közlései.² Ezekből legfeljebb csak az állapítható meg, hogy a korábban vidéken őrzött levéltárak közül időközben melyek kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeum vagy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A román uralom alatt történt változásokról azonban még ennyi tájékoztatással sem rendelkezünk.³

¹ A Magyar Történelmi Társulat Erdélyben Kolozsvárott (1868), Marosvásárhelyt és Segesvárt (1879), Déván, illetve Hunyad megyében (1887), Máramaroszigeten és Nagybanynán (1889) tartott vándorgyűléseket. A helyi levéltárak átvizsgálására kiküldött bizottságok jelentései a Századok az évi folyamához csatolt vándorgyűlési külön számban olvashatók.

² *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak ezimkönyve. Budapest. I. (1900).

³ Nem tekinthető ilyennek *Lupaş János* kimutatása, mert *Thalóczy Lajos* 1885. évi adatainál (Századok 1885.) újabbakat nem tartalmaz (*Un tablou statistic-al archivelor judeţene şi oraşeneşti din Transilvania*. Revista Archivelor I. 73—70. 1.). *Metesz István* alábbi cikkei néhány levéltár pusztulásáról beszámolnak ugyan, általában azonban a régi magyar adatfelvételre támaszkodnak (*Archivale din Ardeal după războiu*. Revista Archivelor I. 85—87. 1. *Archivale istorice româneşti din Budapesta*. Uo. III. 50—62. 1.). Egyedül *Milota I.* cikke tájékoztat Temesvár, Karánsebes, Lugos és Oravica levéltárainak mostani helyzete felől. (*Archivale Banatului*. Revista Archivelor. III. 79—93. 1.).

Ezért látja szükségesnek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára, hogy az erdélyi levéltári forrásanyag számbavétele és nyilvántartása során megismerlélt levéltárak mostani állapota felől az Erdélyi Múzeum hasábjain rendszeresen tájékoztassa a kutatókat. E beszámolók célja azonban nem csupán a már ismeretes levéltárak állagában, rendjében, őrzőhelyében történt változások nyilvántartása. Különös gondot kívánunk fordítani arra, hogy minél több ismeretlen, vagy elfeledett levéltárra hívjuk fel a figyelmet és minél több eddig kihasználatlanul heverő forrásanyagot kapcsoljunk be a történeti kutatás vérkeringésébe.

E beszámolók a számontartás és beszerzés megkönnyítése céljából az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára évi jelentéséhez kapcsolva különnyomatban is rendszeresen megjelennek.

1.

A kolozsvári Szent Erzsébet Aggház levéltára

Bár e levéltár eddig sem volt ismeretlen a kutatás előtt, most különös jelentőséget biztosít neki az a szomorú tény, hogy Kolozsvár város ó-levéltárának 1940 szeptemberében a románok által történt jogtalan elszállítása óta ez a kis levéltár őrzi városunk legrégebb összefüggő forrásanyagát. Kolozsvár és az Aggház — vagy régi nevén Ispotály — multját elválaszthatatlanul összefűző szálak magyarázzák meg e levelek értékét. Jelentőségük azonban, a városi levéltár elvesztése következtében történt helyi értékelmelkedésükön is túl, tovább nő, ha tekintetbe vesszük, hogy a magyar települési terület, különböző pusztítások következtében, mennyire szegény az ilyen jellegű forrásokban. Középkori szeretetintézményeink élete ugyanis eredetüktől napjainkig alig néhány városunkban követhető végig úgy, mint a kolozsvári Szent Erzsébet Aggház esetében.

A levéltár jelenleg az Aggház épületének egyik kamarácskájában, két szekrényben áll. Az iratok csomózva vannak, de e csomókon belül a régi rend teljesen felbomlott, egyes darabok penészedésnek indultak, minthogy az irattárat éveken át a pincében őrizték. Így először a régi rendet kellett visszaállítani, hogy a levéltár mostani állaga áttekinthető legyen. Ebben a munkában Szabó T. Attila volt segítségemre.

Rendezésünk során előkerült elenchesokból megállapítható volt, hogy a leveleket először 1718 körül foglalták külön jegyzékbe. Ekkor azonban csak 26 privilégiumot, adománylevelet lajstromoztak. Az 1827. évi számbavétel is e régi jegyzék alapján történt. Az időközben felgyűlt, jelzeteletlen iratanyag rendezését 1829-ben Barabás Mihály és Fikker Elek főkormányzói kancellisták végezték el. Az iratok általuk fontosnak tartott részét két — A. és B. jelzésű — fasciculusha rakták, s jó jegyzéket készítettek hozzájuk. Ezt a két fasciculust újabb darabokkal jelentősen növelve, az 1829-ben magalapozott rendszert fejlesztették tovább 1848-ban Székely János és Kolozsvári Imre guberniumi hites jegyzők. Az 1829-ben is lajstromozatlanul hagyott iratok egy részét C. jelzet alatt csomózták, illetőleg az általuk alakított III—VIII. fasciculusha tették. Bár akkor is bőven maradt elenchizálatlanul XVIII. századi anyag, a levéltár gerince mégis jó rendbe került. Még később — hihetőleg a hetvenes években — ezeket az iratokat is megkísérelték index — elenches — rendszer alapján rendezni, úgyhogy minden szerves rendet csupán a legújabb anyag nélkülöz.

A jogi vonatkozásokat szem előtt tartó rendezések következtében aránylag kevés az ispotály belső életére fénytvető adat. E hiány azonban nem

kiküszöbölhetetlen, mert, amint *Kelemen Lajos* főigazgató úrtól értesültem, a románok által elvitt városi levéltár bőségesen tartalmaz XVI., főként azonban XVII. századi adatokat az ispotályra, s különösen gazdálkodására (inventáriumok, számadások stb.). Az iratok egy részének a városi levéltárba kerülésével magyarázható meg, miért olyan hiányos az ispotályi levéltár XVII. századi anyaga.

A levéltár egyes részeiről az alábbiakban adható rövid áttekintés. Az A. jelzésű csomó az ispotály vagyoni ügyeire, birtokaira, kiváltságaira vonatkozó leveleket tartalmazza a legrégebbi időtől kezdődőleg. Első darabja egy 1366-ban kelt oklevél 1377. évi átírata. *Jakab Elek* még az eredetit használhatta, de ma már csak egy 1734. évi hiteles másolata van meg. Középkori anyagából elveszett a hármasszámú oklevél is, mely román vonatkozásánál fogva számíthatott volna érdeklődésre. Mivel 1525-ben mérai Dezső Antal Méra felém az ispotálynak hagyta (A. 5.), ettől kezdve a levéltár bőségesen őriz adatokat a kis kalotaszegi falu múltjára. 1557-ben Méra mentességet kap minden országos adó alól, s ezt a kiváltságát a fejedelmek sorban megerősítik. A XVI. századtól kezdődőleg határnevekben gazdag metálisok, jobbágyösszeírások, leltárak váltogatják egymást különböző birtokjogi levelekkel. 1628-ban novaji Szentpáli János mérai és andrásházi részét is az ispotály szerzi meg (A. 45., 46.). Ettől kezdve Andrásháza pusztára is sok iratot találunk a levéltárban. Külön is megemlítjük az ispotály 1591. (A. 53.) és 1601. (A. 41.) évi leltárát. Az előbbi rendkívül jó betekintést nyújt a szegényház életébe. E leltár tartalmazza fontosabb leveleik legelső felsorolását és eladandó könyvek jegyzékét, melyben breviáriumok, missalék között „Annales Hungarorum Regum” és „Magiar Cantionalis”-ok is szerepelnek.

Ebben az első csomóban vannak mind, egy kivételével (C. 2.), az 1541 előtti eredeti oklevelek. Szám szerint tizenkettő, melyekből *Jakab Elek* hatot tett nyomtatásban közkincsesé.⁴

A B. jelzésű fasciculus az ispotály birtokaival kapcsolatos különböző bírói ítéleteket, vallató-jegyzőkönyveket, szerződéseket, peres iratokat tartalmaz. Különösen sok iratot találunk e csomóban a Rédei családdal Andrásháza pusztá miatt folytatott perre, valamint a mérai református egyház anyagi helyzetére vonatkozólag.

A C. jelzetű, igen terjedelmes csomó az ispotály jogi helyzetére, a méraiak szolgálatására vonatkozó iratokat foglalja magába. Itt található a mostani szentpéteri templom építésére vonatkozó akták is. A Kagerbauer Antallal 1844-ben kötött szerződésből kiderül, hogy a középkori templom akkor még, omladozó állapotban ugyan, de megvolt (C. 186.).

A III-ik fasciculus az ispotály kamatra kiadott pénzeiről szóló XIX. század eleji kötelezvényeket, a IV-ik az ingatlan szerzeményjavakra, az V-ik a folyamatban lévő perekre vonatkozó iratokat, a VI-ik az 1844—48. évi ispáni számadásokat, a VII-ik az ispotály szegényeinek névsorát, a VIII-ik pedig az ingóságok jegyzékeit tartalmazza.

A mérai birtok XVIII. századi terjedelmes összeírásai, érdekes határperei mellett fel kell hívnunk a figyelmet a *Status Xenodochii Claudiopolitani S. Elisabethae nuncupatae* című, 1854 körül készült terjedelmes kéziratra, mely az ispotály történetére vonatkozó oklevelek, akták másolatát tartalmazza.

⁴ *Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár történetéhez. I—II* Budán, 1870. 1541 előtti okleveleket közölt az I. 55 (Jelzete: A. 1.), 307. (A. 2.), 363. (A. 5.), 371. (A. 7.), 378. (A. 8.), 384. (A. 11.), lapon. A későbbi oklevelekből közölt az I. 387. (A. 16.), 388. (A. 17.), 389. (A. 18.), 390. (A. 19.), 393. (A. 27.), 395. (A. 47.), 396. (A. 46.), 397. (A. 49.), 398. (A. 51.), II. 26. (A. 14.) lapon.

Kedves kötelességemnek tartom e helyen is megemlékezni arról a megértő szívességről, mellyel *Dsida Aladár*, ny. ezredes úr, az Aggház jelenlegi igazgatója, a levéltár áttanulmányozását számomra lehetővé tette. Az ő gondoskodásának köszönhető, hogy az erdélyi katolicizmus egyik legrégebbi szeretetintézményének Kolozsvár története számára is nagyértékű forrásanyaga a névvesztésben reávaró biztos pusztulástól egyelőre megmenekült. A nyirkos levegő rongálásai azonban szakszerű levéltári kezelést, az észlelt hiányok pedig gondos levéltári őrizetet kívánnak, ha azt akarjuk, hogy a századok óta megőrzött iratok ne pusztuljanak el szemünk láttára, mielőtt történetírásunk felhasználhatta volna őket.

Jakó Zsigmond

2.

Wass-Tarjányi Akos családi levéltára Cegén

A szolnokdobokamegyei Cege község gr. Wass-kastélya e nagymúltú erdélyi család levéltárának egy értékes töredékét őrzi. Az anyag részben a kastély ebédlőjében álló hatalmas vasládában, részben a kert fái között megbúvó toronyban található. Ez utóbbi helyen állt annak idején az Erdélyi Múzeum Levéltárában letétbe helyezett Wass-levéltár is. A jelenleg is Cegén lévő iratok három csoportba oszthatók.

Az első a gr. Wass-család erdélyi és Erdélyen kívüli birtokaira vonatkozik és Wass Dániel, Ádám és Ármin iratait tartalmazza. Wass Dániel révén a család egyik ága Kassára származott el, s így e csoportban a Felvidékre vonatkozó iratok is szép számmal vannak képviselve. A Szerencsyekkel való rokonság folytán Máramaros megyére, a Bárczay atyafiság révén pedig Abaúj- és Sáros megyére, elsősorban Kassára és Szinyére találunk a levéltár e részében bőséges anyagot. E levelek a Bárczayakon, Szerencsyeken kívül főként a Lányiakkal, Péchyekkel és Radvánszkyakkal kapcsolatosak. Az iratok legnagyobb része XIX. századi, de az előző század második feléből is maradt fenn, bár csekélyebb számban, gazdasági érdekű anyag. Wass Ádám iratai elsősorban Cegére, Szentgyedre, Noszolyra és Mohalyra szolgáltatókat adatokat. Túlnyomó részük pénzügyi jellegű, kisebb felük egyházi és gazdasági vonatkozású. Sok közöttük a számadás és az adóügyi irat a múlt század 50-es, 70-es éveiből. Wass Ádám és Ármin magánlevelezése is tekintélyes mennyiségű. E csoport különös értéke abban rejlik, hogy benne kell látnunk azt a töredéket, mely az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában letétbe helyezett Wass- és az Országos Levéltár múzeumi osztályán őrzött Bárczay-levéltárak anyagát kiegészíti. Így a három helyen található iratok teszik ki a teljes Wass-levéltárat.

A második csoport a kénosi Sándor-család igen érdekes és értékes iratait foglalja magába. Az anyag gr. Wass Ádámné, Sándor Berta révén a múlt század második felében került Cegére. Az iratok három birtokcsoportra vonatkoznak. Leggazdagabb a küllői megyei Sárdal és Újszékellyel kapcsolatos XVI–XVIII. századi rész. A mintegy 120–150 darab oklevél a Sándor, Buzogány, Lőrinczi és Török családokra vonatkozik. Különösen sok irat szól Sárdról. A második csoport a hunyadmegyei Guraszáda, a harmadik pedig Szamosfalva és Palatka birtokügyeit foglalja magába. Szamosfalváról egy XVIII. századi összeírás is fennmaradt. Mindezeknek az iratoknak megvannak regestrumai is. A Sándor-család későbbi, XVIII–XIX. századi iratai szintén jelzeteltek, de regestrumukat nem találtam.

A harmadik csoportot a Tarjányi-család kevésszámú irata alkotja. Az iratok főleg Tarjányi János és Ignác Csanád, Arad és Temes megyében játszott szerepére vetnek világot.

A jelenleg is Cegén lévő iratok közül néhány darabról külön kell megemlékezni. Találtam két XIV. századi oklevelet, melyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának Wass-anyagához tartoznak, amint ez a jelzetekből kitűnik. Meg kell jegyezni, hogy ugyancsak e jelzettel ellátott középkori okleveleket láttam Nagy Jenő dr. csíkszentmártoni közjegyző gazdag gyűjteményében. Egy borítékban mintegy 10—12 középkori oklevél töredékére bukkantam. Ugyanott a Wass-család történetét is megtaláltam. Ezt a XVIII. században állították össze a bécsi kancelláriai adatok alapján. Végül előkerült Széchenyi István grófnak egy 1858-ból származó és a Magyar Tudós Társasághoz intézett levele.

A cegei Wass-kastélyban őrzött változatos és értékes levéltári anyag beszédesen bizonyítja, mennyi történelmi emlék lappang még ismeretlenül Erdély eldugott vidékein. A tudományos kutatás egyik elsőrendű feladata ezek mielőbbi felderítése és lehető feldolgzása.

Entz Géza

ERDELY ŐSRÉGÉSZETI REPERTÓRIUMÁHOZ

Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában az archeológia tárgyköréből¹ ismét egy újabb hatalmas kötet jelent meg. Alig múlt el az a hatás, amelyet a Torma Zsófia-gyűjtemény megjelenése váltott ki a szakkörökben, egy — ha lehet mondani — még nagyobb jelentőségű munkával gazdagította irodalmunkat az a szerző, aki az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában megjelent előbbi kötetet is írta, és aki mint szakember egy egész élet munkásságának gazdag és bőséges eredményét adta jelen kötetben. Akik ismerjük őt régóta a tudományos munka mezején is, tudjuk egyebek közt azt is, hogy a román megszállás idején ennek a repertóriumnak megjelenését német és román szakkörök egyaránt szorgalmazták. A késés ezúttal is nyereség számunkra, mert magyarul kaptuk azt, ami egyébként a német vagy román irodalmat felesen gazdagította volna.

Az Erdélyi Tudományos Intézet hivatásának megfelelően nagy ráérzéssel kidolgozott munkaterv keretében vállalta a repertóriumok sorozatának kiadását; ehhez az alapot, az őskori részt, most, 1943 első napjaiban láthatóvá, valósággá tette. Ezáltal testet öltött nemcsak a szűkebb értelemben vett Erdély, hanem a hozzája közvetlenül csatlakozó nyugati, északnyugati, északi és déli vármegyék őskori leletanyagának és a nagyterjedelmű anyagirodalmának egyetlen könyvben való összpontosítása, hozzáférhetővé tétele. Felmérhetetlen előny, nyereség a szakember, a történész, etnografus stb. számára, de erőteljes biztatás az önérzet emeléséhez a Repertóriumban felsorolt lelőhelyek által képviselt közösségek számára is, mely utóbbi tény bizonyára sokban hozzá fog járulni a mű iránti érdeklődés szokatlan mértékéhez. Legalább is a jelentősebb, nagyobb, illetőleg a folytatólagos kultúrákat felmutató lelőhelyek könyvtárába — legyenek azok városok vagy községek — egyaránt kívánatos volna megszerzése nemcsak az önérzet táplálása végett,

¹ *Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor.* — Thesaurus antiquitatum transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica. Irta: Roska Márton. 4° 362 l. 376 képpel és 25 térképpel. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Megjelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával. Nagy Jenő és fia könyvnyomdájában. Kolozsvár, 1942.